

Krajcsír Piroska

A magyarországi örmény kolónia és a néprajzkutatás a XIX-XX. század fordulóján – 3. rész

A másik célkitűzés, a millenniumi kiállítás szervezése szintén nem vezetett eredményre.

Az Armenia meghirdette az anyaggyűjtést, mely néprajzi, hitéleti, művészeti és történeti tárgyakra vonatkozott. A kiállításon nagy számban kívántak szerepeltetni kódexeket, címer- és okleveleket, nyomdai kiadványokat. Fényképeken szándékoztak bemutatni az örmény arctípusokat, Ani romjait, *Ajvazovszkij* képeit, a *Rubens*-oltárképet stb., és meghirdették örmény tárgyak gyűjtését is. Mindezeket a kiállítás lebontása után egy tudományos néprajzi múzeumban kívánták elhelyezni.⁴² A szerkesztők azonban hiába próbálták felébreszteni a nemzeti hiúságot azzal, hogy a hírek szerint a budapesti ezeréves kiállításon 25 lakóház emelkedik majd, s köztük helyet kap a székely, palóc, tót, szerb, vend, bolgár stb. ház - csak örményekről nem hallani - a felhívásnak így sem lett eredménye. Nemcsak az 1896-os millenniumi kiállításról késtek le az örmények, nem szerepeltek az 1900-as, ezredfordulós rendezvényen sem.

A néprajzi kiállítás fiasokja azért is érintette fájdalmasan a hazai örmény értelmiséget, mert az 1887 óta folyamatosan megjelenő Armenia hasábjain egyre több komoly néprajzi cikk és tanulmány kapott helyet, így megindult a kolónia szellemi kincseinek feltérképezése, írásbeli rögzítése. A kultúrtörténeti és néprajzi anyagokat a századfordulón figyelemre méltó monográfiákba rendezték. *Pátrubány Lukács* örmény tanulmánykötete 1884-ben jelent

meg. *Szongott Kristóf* lefordította, előszóval és jegyzetekkel látta el, majd 1892-ben megjelentette *Movszesz Khorenaci* (V. századi örmény történetíró) munkáját, a Nagy Örményország történetét. Nem mellékesen jegyezzük meg, hogy Khorenaci művét az örmény diaszpórában a XX. századig történelemkönyvként használták. *Ávedik Lukács* megírta a Szabad királyi Erzsébetváros monográfiája című nagy tanulmánykötetét, melyet Szamosújváron adtak ki 1896-ban. 1898-ban megjelent Szongott Kristóf család-történeti munkája, melyről az Ethnographia folyóirat közölt recenziót (A magyar honi örmény családok genealógiája, tekintettel ezek egymás közti rokonságára, s a vezeték- és keresztnév ek etymológiai értelmére. Eredeti, kiadatlan kútforrások felhasználásával.) Ugyanő 1901-ben forrásértékű szemelvényekben gazdag háromkötetes várostörténetet jelentetett meg Szamosújvár szab. kir. város monográfiája 1700-1900 címmel. A monográfia részeként, de önálló kötetben adta ki 1903-ban A magyarországi örmények ethnographiája című kötetét, melynek megjelentetése életének évfordulóihoz kötődött (tanári pályája 40 éves jubileumát ünnepelte, és ekkor töltötte be 60. életévét). *Bányai Elemér* (*Zuboly*) az örmény anekdotakincset gyűjtötte össze Örmény anekdoták és egyéb apróságok című munkájában (1902).

Az Ethnographia számaiban 1893-tól 1903-ig meglehetősen gyér a megjelenő örmény anyag. A szemlék ugyan felsorolják az Armenia néprajzi tárgyú cikkeit, E.

L. (*Esztegár László*) ismerteti Szongott Genealógiáját⁴³, közölnek két Pátrubány Lukács-cikket,⁴⁴ és *Gopcsa László* közlésében egy erdélyi halotti búcsúztatót⁴⁵, de az Ethnographia tükrében úgy látszik, mintha megtorpant volna az örmények kezdeti lelkesedése. Pedig mindössze arról van szó, hogy a szervező és a kiállítás-, illetve az örmény múzeum létrehozására irányuló tevékenység szintere áttevődött Erdélybe, és az időközben megalakult Erdélyrészi Kárpát-Egyesület (EKE) tevékenységéhez kapcsolódott, melynek alapító tagjai többek között *Herrmann Antal* és *Merza Gyula*⁴⁶ voltak. A szervezet egyik legfontosabb célja az erdélyi néprajzi múzeum létrehozása volt, melynek feladata tükrözni az említett országrész népeinek sajátos életét, annak minden megnyilvánulásával.⁴⁷

A néprajzi múzeum tervezett helye *Mátyás király* szülőháza volt. Ebben az épületben az erdélyi örmények számára fenntartott szobában kaptak volna helyet az örmény egyházi művészet keretén belül készített ruhák, faragványok, szakrális tárgyak, *Verzár* és *Gábrus Zachar* hagyatéka, örmény templomok fényképei. Mindezeket túl helyet kaptak volna Örményországból származó régiségek, érmék, használati tárgyak, címerek, zászlók, családfák, rajzok, festmények, de a mindennapi élet köréből vett viseletek, háziipari készítmények, szönyegek, hímzések, fényképgyűjtemények, kéziratok, kiadványok is.⁴⁸

A lehetőség elsősorban az egyházi személyeket mozgósította, ám az sem volt igazán eredményes. Ezért a gyűjtésért felelős *Merza Gyula* olyan engedményt tett, hogy amennyiben birtokosaik még időlegesen sem kívánnak megválni örmény tárgyaiktól, azok fényképeit is beküldhetik a

múzeumnak.⁴⁹ Ám hiába agitáltak lelkesen, válllvetve a szervezők és az Armenia, 1902. október 12-én, a Mátyás-szobor leleplezésével egybekötött ünnepségen úgy nyílt meg az Erdélyi Kárpát Múzeum, hogy abban nem volt örmény kiállítóterem.⁵⁰

1902 januárjában az Armenia a veszteségeket leltározza: két kiváló örmény személyiség, *Molnár Antal* és *Ghevond Alisán* haláláról ad hírt. *Merza Gyula* a *Verzár-szobor* tervéről, továbbá az örmény püspökség visszaállításának kérdéséről cikkezett. A tervezett kiállításról, a sikertelenség okairól nem esett több szó az évfolyam számaiban.

1903-ban az erdélyi örmény közvéleményt s az Armenia lapjait az újabb kiadványok megjelenése (*Bányai Elemér* és *Szongott Kristóf* munkái), valamint *Szongott 40 éves tanári jubileumának* megünneplése töltötte meg.⁵¹

Érdekes és elgondolkodtató tény, hogy az erdélyi örmény múzeum megalakulásához egy nemörmény, ám az örmény kultúra iránt elkötelezett szakember, *Herrmann Antal* ismételt fellépésére volt szükség. A kolozsvári egyetem néprajzi magántanára az Ethnographiában számvetést készített az addig elért néprajzi eredményekről és a hiányosságokról, s a hazai néprajz kutatás eddigi sikertelenségei okait elsősorban a szervezatlenségben, és a szakképzettség hiányában látta.⁵² Valószínűleg ez volt az oka az örmény néprajzi kiállítások kudarainak is.

1905. február 19-én a városháza dísztermében tartották az Örmény Múzeum alakuló közgyűlését, ami jelzi, hogy a város vezetőit sikerült megbarátkoztatni a múzeum létrehozásának gondolatával, s ők is felmérték a kezdeményezés társadalmi súlyát. A város előkelőségeivel

együtt kétszáz résztvevő jelezte részvételi szándékát a múzeum létrehozását célul tűző egyesületben. A csatlakozók névsora tükrözte, hogy a szamosújvári örmény múzeum ügye messze túlmutatott az erdélyi örmény kolónia határain. Csak néhányat kiragadva közülük: a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelő-sége, a Magyar Néprajzi Társaság, *dr. Hatzouni Vartan* theol. tanár (Isztambul), *Theodorovics József*, érsek (Lemberg), *dr. Jadigian Fülöp* igazgató (Velence), *Szvacsina Géza* polgármester (Kolozsvar), *dr. Réthy László*, a Magyar Nemzeti Múzeum őre, *Kapdebó Gergely* főispán (Temesvár).

Az alakuló ülésen megválasztották a tisztségviselőket (200 korona adomány-nyal József főherceg is az alapító tagok közé lépett). Az egyesület elnöke *Dániel László*, alelnökei: *Gopcsa László*, *Issekutz Győző*, *Merza Gyula* és *Tüzes Karácson* voltak; tiszteletbeli elnökei ismert közéleti személyiségek, tudósok, armenisták, akiknek társadalmi súlya, a gazdasági-politikai vagy éppen tudományos életben betöltött szerepe eleve biztosíték volt arra nézve, hogy a munka lényegi részét siker koronázza. A múzeum tiszteletbeli igazgatójává Herrmann Antalt, igazgatójává Szongott Kristófot, múzeumőrökké *Bányai Elemért*, *Jósa Jánost*, *Ornstein Józsefet*, *Orosz Endrét* és *Temesváry Jánost* választották meg. A tényleges tevékenységet a múzeumi vezető bizottság végezte,⁵³ az örmény tárgyakat Szongott Kristóf kezelte. A múzeum számára a régi reálgimnázium felső emeletét jelölték ki. A későbbiekben az előcsarnokban alakították ki a lapidáriumot (kőtárat), és itt kerültek falra a nagyobb méretű festmények, képek is. Ezután kezdődött el a múzeum számára a tárgyi, illetve alapítványi

(pénzbeni) adakozás, mely a rákövetkező években is folytatódott.

Az erdélyi armenisztika és az Örmény Múzeum ügyét sajnálatosan befolyásolta Szongott Kristóf 1907. január 24-én bekövetkezett váratlan halála. Az Armenia szerkesztését Herrmann Antal vállalta, *Papp Gusztáv* segítségével. Az 1907-es évben azonban mindössze néhány összevont füzetet adtak ki. Amikor Herrmann Antal 1911-ben Vácott nyomdát vásárolt, 1913-ban ismét megpróbálták elindítani az újságot.⁵⁴ Törekvésüket nem koronázta siker. Feltételezhető, hogy az Armenia felélesztéséhez nemcsak Szongott önfeláldozó következetességére, hanem az erdélyi örmény olvasóközönség, és Szamosújvár közelségére is szükség lett volna. Kívülről meglehetősen kockázatos volt a kolónia számára folyóiratot működtetni.

A szamosújvári Örmény Múzeumot 1909. szeptember 19-én fényes ünnepség keretében, valamennyi erdélyi örmény katolikus lelkész részvételével nyitották meg. A múzeumnak 1912-ben 6000 korona készpénzvagyona volt; a kiállítótermekben 474 érme, 253 örmény vonatkozású tárgy, 59 kézirat és több ezer könyv kapott helyet.⁵⁵

Az Ethnographia 1907-es évfolyamának első számai nem adnak hírt Szongott elhunytáról - a szerkesztőknek valószínűleg jelentősebb veszteség volt *dr. Kuun Géza* halála -, s a folyóiratot lapozva úgy tűnik, mintha szellemi látókörükön kívül estek volna az Erdélyben zajló események. Az ezt követő évek Ethnographiáiban sem az örmény múzeum megnyitásáról, sem Herrmann Antal múzeumalapító és folyóirat-kiadó tevékenységéről nem olvashatunk. Az egyetlen örmény vonatkozású anyag a Gopcsa László mesefordításaira vonatkozó kritika 1911-ből.

Az I. világháború kitörése után nemcsak az Armenia szűnt meg véglegesen; a háborús évek alatt a jóval rangosabb néprajzi folyóirat, az Ethnographia is harmadrésznnyire zsugorodott. Eltűntek belőle a testületi ülések jegyzőkönyvei, az előfizetők és a Néprajzi Társaság tagjainak névsora is.

A trianoni békediktátum után az erdélyi örmény kolónia kívül került Magyarország új határain, tehát ilyen szempontból is kijelenthetjük, hogy 1914-gyel egy korszak zárult le az erdélyi örmény néprajzkutatás történetében.

Összegzőként megfogalmazhatjuk, hogy az erdélyi örmény kolónia városai-ban, különös tekintettel Szamosújvárra, az 1880-as években elkezdődött egy nagyon erőteljes szellemi megújulási mozgalom. Ez a törekvés, melynek zászlóvivője a magyarországi örmény értelmiség volt, azt célozta, hogy a nyelvében és szokásaiban nagyrészt asszimilálódott erdélyi örmény közösség megtalálja, visszanyerje, illetve ne veszítse el teljesen nemzeti arculatát és szellemi értékeit. Az egykori kereskedők és mesteremberek értelmiségi leszármazottai a beolvadás folyamatát nem tudták ugyan megállítani, de a nemzeti identitás megőrzésének fontosságára képesek voltak felhívni kortársaik - honfitársaik - figyelmét.

Az a néprajzi gyűjtőmunka, amelyet Szongott Kristóf, Pátrubány Lukács, Molnár Antal, Merza Gyula, Ávedik Lukács, Bányai Elemér, s nem utolsósorban a nem örmény származású Herrmann Antal és az Armenia más munkatársai végeztek, korszakos jelentőségű volt. A teljes pusztulástól mentették meg az erdélyi örménység néprajzának, történelmének, kultúr-történetének szellemi és anyagi emlékeit.

Ebben a munkában számottevő szerepet játszott az 1889-ben megalakult

Magyar Néprajzi Társaság. A magyar tudományosság vérkeringésébe azonnal bekapcsolták a Magyarország területén élő nemzetiségek legkiválóbb képviselőit, így kerülhettek tagjai közé az erdélyi örmények is. A Magyar Néprajzi Társaság, valamint fóruma, az Ethnographia működése áthatotta, segítette, sőt katalizálta azt a tevékenységet, amelynek során az erdélyi örmény értelmiség 1887-1907 között számos monográfiát, tanulmánykötetet, folyóiratot jelentetett meg, és létrehozott egy néprajzi múzeumot is. A századforduló két évtizede alatt megjelent hazai örmény kiadványok, folyóiratok, gyűjteményes monográfiák elsősorban forrásértékük miatt jelentősek, s napjaink armenisztikai kutatásaiban is érdeklődésre tarthatnak számot.

(Vége)

Lábjegyzet

⁴² Philarmen: Örmény ház a kiállításon. Armenia, 1894. 175.p

⁴³ Ethnographia, 1899. 240.p

⁴⁴ Ethnographia, 1900. 230.p, 372.p

⁴⁵ Ethnographia, 1901. 420.p

⁴⁶ Merza Gyula (1861-1943) kolozsvári születésű néprajzkutató, armenista, turisztikai szakíró. Az EKE jegyzője, főpénztárosa, Táj- és Néprajzi Múzeumának igazgatója, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület egyik alapító tagja.. Az Erdély c. honismereti folyóirat szerkesztője (1903-08), a bukaresti Ararat örmény szaklap munkatársa (1924-25). Főbb örmény vonatkozású munkái: A hazai örmények ethnográfiai hanyatlásának okairól és azok orvoslásáról (1895), Az örmény kereszt (1902) Az örmény népköltökről (1907). Összeállította az erdélyi örménység bibliográfiáját (kéziratban), az erdélyi örmények

nép- és korrajzát (Erdélyi Magyar Évkönyv, 1932.)

- ⁴⁷ Erdély Népei. 1898. I. évf. 4-7. l.p
⁴⁸ Merza Gyula: Az E.K.E. kiállítása és az örménység. Armenia, 1900. 263.p
⁴⁹ Kolozsvári kiállítás örmény szobája. Armenia, 1901. 28-29.p
⁵⁰ Ethnographia, 1902. 383.p
⁵¹ (Egyik munkatárs): Szongott Kristóf 40 éves tanár. Armenia, 1903. 355-367.p
⁵² Herrmann Antal: A hazai néprajzi

munka szervezéséről. Ethnographia, 1904. 228-229.p

- ⁵³ Az örmény múzeum megalakulása (Néprajzi hírek rovatban, szignótlán.) Ethnographia, 1905.127.p
⁵⁴ Herrmann Antal: az Armenia felélesztése. Szamosvölgye, 1909. 23.
⁵⁵ Hovhannesián Eghia: Armenia népe. Gödöllő, 1934.278.p

(Megjelent: Barátság 2015. nov. 15.)

Csillagtúrák Erdély szívében

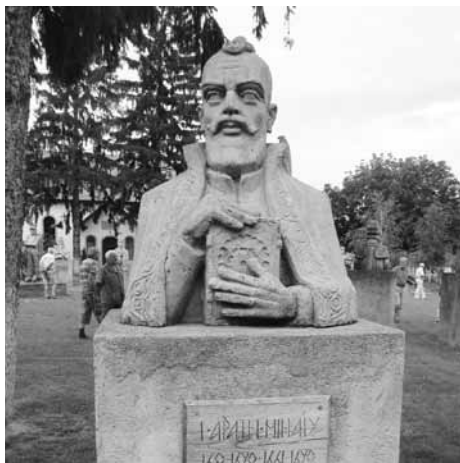
Kastélyok, falképes templomok, kulturális események és kulináris élmények

az alábbi útvonalon: Budapest – Ártánd – Nagyvárad – Mezőtelegd – Csucs – Gernyeszeg – Szászrégen – Istenszéke – Szalárd-Marosvécs – Gernyeszeg – Jobbágytelke – Mikháza – Vármező – Szováta – Gernyeszeg – Almakerék – Keresd – Marosvásárhely – Gernyeszeg – Marossárpatak – Hegyközszentimre – Ártánd – Budapest, 2018. július 15-20. között.

Az élménybeszámolót a következő lapszámban közöljük!

Jobbágytelke, Faluház, néptáncbemutató

Apafi Mihály mellszobra a marossárpataki szoborparkban